

TIDSKRIFT FÖR POLITISK FILOSOFI
NR 2 2012 | ÅRGÅNG 16

Bokförlaget THALES

UPPLYSNINGSTÄNKAREN MARY WOLLSTONECRAFT (1759–1797) är idag främst känd som en av feminismens banbrytare och som en frän kritiker av Jean-Jacques Rousseaus kvinnosyn. Vår tids feminister tolkar ofta Wollstonecrafts Rousseaukritik som en socialkonstruktivistisk kritik av hans påstådda biologiska determinism (t. ex. Gunther-Canada 2001: 100). I denna artikel ämnar jag visa att en sådan tolkning är anakronistisk. För att förstå Wollstonecrafts feminism, inklusive hennes kritik av Rousseau, så måste man se den i relation till hennes variant av upplysningsfilosofi, där en rationalistisk teologi går hand i hand med revolutionär optimism. Wollstonecrafts kritik är ingalunda socialkonstruktivistisk utan snarare metafysisk. Hon argumenterar för att kvinnan bör ha samma rätt som mannen att utveckla sitt förnuft, eftersom sann dygd baserar sig på ett fullkomligande av denna för människan utmärkande förmåga.

Wollstonecraft efterlämnade en mångsidig litterär produktion, som omfattar såväl pamfletter som romaner, bokrecensioner och en omfattande privat korrespondens. Av dessa skrifter är det främst *A Vindication of the Rights of Men* (1790) och *An Historical and Moral View of the Origin and Progress of the French Revolution; And the Effect It Has Produced in Europe* (1794) som har en klart uttalad samhällsfilosofisk agenda. I *A Vindication of the Rights of Woman* (1792), som här utgör min huvudkälla, argumenterar Wollstonecraft för kvinnans jämlikhet och rättigheter ur ett i första hand moralfilosofiskt perspektiv. En förståelse av verkets politiska relevans förutsätter att man synliggör det nära samband mellan moral, religion och politik som ligger som grund för hennes tänkande. En helhetsförståelse av Wollstonecrafts politiska tänkande kräver att man beaktar hennes produktion i sin helhet och fokuserar inte minst på hur hon i sina skönlitterära texter argumenterar för kvinnans rätt att vara en självständig moralisk, politisk och juridisk aktör (se Halldenius 2012).

Jag inleder genom att i artikelns första avsnitt granska hur Woll-

stonecraft utgående ifrån sin tro på en revolutionär försyn ifrågasätter Rousseaus civilisationspessimism. Sedan jämför jag deras respektive syn på föreställningsförmågan och visar att Wollstonecrafts optimism återspeglas i hennes uppfattning om föreställningens moralpsykologiska potential. Jag avslutar med att granska Wollstonecrafts kritik av Rousseaus kvinnosyn och visa hur hennes argument attackerar såväl den epistemologiska som den metafysiska grunden för Rousseaus påstående om att män och kvinnor bör besitta olika kompletterande dygder.

Revolutionär optimism kontra civilisationskritik

WOLLSTONECRAFTS RELATION TILL Rousseaus verk var ingalunda enbart kritisk. Hennes syn på uppfostran och utbildning var djupt influerad av Rousseaus dito. Hon läste hans *Emile* 1787, när hon arbetade som guvernant i Dublin, och beskrev för sin syster Everina hur mycket hon beundrade hans »uncommon portion of sensibility and penetration» (Wollstonecraft 2004: 115). I april 1790 skrev hon en entusiastisk recension av Rousseaus *Bekännelsers* andra del där hon försvarar hans i hennes tycke ofta misstolkade och skandaliserade genialitet (Wollstonecraft 1989: 228–234). I varken brevet eller recensionen vidkänns Rousseaus problematiska kvinnosyn. Det finns skäl att anta att Wollstonecrafts kritiska hållning till Rousseaus kvinnosyn blomstrade upp i och med att hon läste och recenserade den republikanska historikern Catharine Macaulays *Letters on Education* (1790) och tog del av dennas Rousseaukritik (se Gunther-Canada 2003: 64).

Å andra sidan bör vi notera att Wollstonecrafts meningsskiljaktigheter med Rousseau går djupare än hans kvinnosyn. Wollstonecraft var i många avseenden en mera renodlad upplysningstänkare än Rousseau, som kombinerade sin för upplysningsfilosofin centrala analys av frihet och ett republikanskt styrelseskick med en pessimistisk syn på civilisationens möjligheter. I *Vindication of the Rights of Woman* finns flera passager där Wollstonecraft uttryckligen kritiserar det hon såg som Rousseaus bakåtsträvan. Redan i ett tidigt skede av boken kommer hon med denna programförklaring:

Rousseau exerts himself to prove that all *was* right originally: a crowd of authors that all *is* now right: and I, that all will be right. (1995: 82)

Några sidor senare preciserar Wollstonecraft sin kritik:

It is the pestiferous purple which renders the progress of civilization a curse, and wraps the understanding, till men of sensibility doubt whether the expansion of the intellect produces a greater portion of happiness or misery. But the nature of the poison points out the antidote; and had Rousseau mounted one step higher in his investigation, or could his eye have pierced through the foggy atmosphere, which he almost disdained to breathe, his active mind would have darted forward to contemplate the perfection of man in the establishment of true civilization, instead of taking his ferocious flight back to the night of sensual ignorance. (1995: 86)

Också här ser vi en respekt för Rousseaus sensibilitet och alerta sinne, men hans misstag är, enligt Wollstonecraft, att han låtit en rådande civilisation, förpestad av den enväldiga monarkens purpur, stå för civilisationens möjligheter. Rousseaus förakt för den rådande civilisationen skymmer hans sikt så att han inte förmår se innebörden av en sann civilisation, baserad på människans fullkomligblivande. Ur ett upplysningsfilosofiskt perspektiv sett får Rousseaus misstag katastrofala konsekvenser: han föredrar okunskap framom kunskap.

För att kunna sätta in Wollstonecraft i den upplysningsfilosofiska kontext där hon hör hemma bör vi märka att den brittiska upplysningen ingalunda var religionsfientlig, utan tvärtom förankrad i den rationalistiska teologi för vilken Richard Price är den mest kända företrädaren. Det »högre steg» Rousseau borde ha tagit har klart religiösa konnotationer, liksom också den fullkomlighet vi bör sträva efter.

I *Vindication of the Rights of Men* attackerar Wollstonecraft Edmund Burkes attack mot Richard Prices predikan publicerad under namnet *A Discourse on the Love of our Country* (1789), där Price lov-

dar den franska revolutionen. Price har redan tidigare i en skrift om den amerikanska revolutionens betydelse gjort en tydlig koppling mellan revolutionära samhällsliga förändringar och en i försynen grundad eskatologi. Här hänvisar han till den tid när vargar kommer att bo tillsammans med lamm (Jesaja 11: 6) och skriver att »the independence of the English colonies in America is one of the steps ordained by Providence to introduce these times» (Price 1991: 119).

Också i *Love of our Country*, när Price gläds över »the dominion of kings changed for the domination of laws, and the domination of priests giving way to the dominion of reason and conscience» ingår detta i en klart eskatologisk kontext (1991: 195). Wollstonecraft är i allmänhet inte eskatologisk, men försynen spelar en viktig roll också för hennes tro på revolutionens möjligheter. Det första citatet ovan, där Wollstonecraft deklarerar att hon i motsats till Rousseau tror att allt kommer att bli rätt, följer direkt efter en mening där hon försäkrar att hon är fast övertygad om att »no evil exists in the world that God did not design to take place, I build my belief on the perfection of God» (Wollstonecraft 1995: 82).¹

Wollstonecrafts revolutionära optimism har med andra ord sin yttersta grund i tron på att Gud är god och trots diverse prövningar vill sin skapelse väl. Rousseau delar på sätt och vis denna tro. Jordbävningen i Lissabon 1755 gav upphov till en livlig debatt om hurvida den gudomliga försynen är förenlig med världens till synes arbiträra ondska, en debatt som gick hårt åt den optimism Leibniz harmoniska världsuppfattning utstrålat. Voltaire skrev en dikt, *Poème sur le désastre de Lisbonne* (1756), där han i pessimistiska ordalag förnekade möjligheten av försyn, vilket också innebar att han övergav en egen tidigare optimism. Rousseau svarade med ett brev, *Lettre à Monsieur de Voltaire* (1756) där han tog försynens parti.² Men i motsats till Wollstonecraft och Price, tänker Rousseau sig inte att försynen sammanfaller med civilisationens utveckling, utan han betonar tvärtom att försynen inte bör beskyllas för onda ting som i själva verket orsakats av civilisationen, av människans egna handlingar. Rousseau framhåller att han inte kan se att ondska skulle ha sitt ursprung i något annat än människans frihet och fullkomlighets-

strävan (Rousseau 1969: 1061). Förödelser i Lissabon blev så omfattande eftersom människorna levde tätt sammanpackade och ogärna övergav sin egendom. Wollstonecraft var ingalunda blind för den rådande civilisationens baksidor och kunde väl ha omfattat Rousseaus analys av katastrofen, men där Rousseau ser mänsklig frihet och fullkomlighetssträvan som roten till det onda, ser Wollstonecraft dessa som ett löfte om den sanna civilisation hon i citatet ovan uppmanar läsaren att sträva efter. Rousseau har låtit sig förblindas av sakernas rådande ordning och är därför oförmögen att se detta löfte.

Föreställningsförmågans räckvidd

WOLLSTONECRAFTS KRITIK AV Rousseaus civilisationspessimism har också en moralpsykologisk förankring. Med Price och Catherine Macaulay delar hon en tro på förnuftets förmåga att styra människans handlande, en tro som Rousseau explicit ifrågasätter bland annat i *Emile* (Rousseau 1969: 645). Men när Wollstonecraft i citatet ovan hänvisar till »the expansion of the intellect» tänker hon inte bara på förnuftets förmåga att öppna nya vyer. Den mest väsentliga skillnaden mellan Rousseaus och Wollstonecrafts syn på det utsträckta intellektets välsignelse kontra olycka bottnar, vill jag påstå, i olika uppfattningar om föreställningsförmågans (*imagination*) roll och möjligheter. Till Wollstonecrafts civilisationsoptimism hör tanken att försynen håller en vakande hand också över den mänskliga föreställningsförmågan.

När Rousseau ifrågasätter civilisationens välsignelse, problematiserar han vad han ser som föreställningsförmågans tendens att utmåla falska möjligheter. Han betonar vikten av fysisk nödvändighet och, i sin pedagogik, vikten av att barn lär sig förnöjsamt acceptera de gränser denna fysiska nödvändighet ställer. Rousseau skiljer mellan fysiska behov (*besoin physique*) och begär (*besoin proprement*), varav de senare är skapta av föreställningsförmågan och specifika för människan (Rousseau 1969: 662). Djuren saknar föreställningsförmåga och lever därmed automatiskt inom den fysiska nödvändighetens gränser. Människans paradoxala tragedi är att hon har mer mental förmåga än hon behöver för sin överlevnad.

Föreställningsförmågan är till sin natur oändlig och skapar därmed ett gap mellan människans begär och de möjligheter hon, som en ändlig varelse begränsad av fysisk nödvändighet, kan förverkliga (304–305). När föreställningsförmågan kommit åt att väcka begär står dessa utanför förnuftets kontroll. Det enda sättet att behärska föreställningsförmågan är att behärska de yttre intryck som sätter igång dess associationsprocesser. Därför innebär den »negativa fostran» för vilken Rousseau är berömd att fostraren noggrant begränsar och vid behov manipulerar de intryck som når hans eller hennes adept (323–324).

Wollstonecraft influerades av Rousseaus intresse för föreställningsförmågan, men gav den en konstruktivare roll. För Wollstonecraft hade föreställningsförmågans obegränsade räckvidd en både religiös och revolutionär betydelse. Både religion och samhällsförändring förutsätter att vi kan föreställa oss och därmed också begära det som inte är omedelbart närvarande.³ Liksom Rousseau tänker sig Wollstonecraft att föreställningsförmågan ger upphov till nya begär, men i motsats till honom ser hon dessa begär som mer värdefulla än den »gross gratification of appetites» vi delar med djuren (Wollstonecraft 1995: 282). Ur Wollstonecrafts perspektiv går Rousseaus syn på föreställningsförmågan och hans oförmåga att inse möjligheten av en sann civilisation hand i hand. Wollstonecraft kristalliserar sin ståndpunkt i ett brev till sin otrogna älskare Gilbert Imlay där hon betonar att män med »gross appetites» behöver variation därför att »the imagination never lends its magic wand to convert appetite into love, cemented by according reason» (2004: 297). Här ser vi att föreställningsförmågans möjlighet att omvandla en djurisk aptit till ett mänskligt begär, såsom sann kärlek, baserar sig på ett samspel med förnuftet. Enligt Wollstonecraft är föreställningsförmågan inte oberoende av förnuftet och bör därför förädlas i enlighet med förnuftet snarare än begränsas (1995: 282). Samspelet mellan förnuft och föreställning är genuint dubbelsidigt så till vida att förnuftets möjlighet att motivera och styra människans handlande är beroende av föreställningsförmågan, såsom vi ser i brevet till Imlay. Här skiljer sig Wollstonecraft från Prices och Maccaulays mera rätlinjigt rationalistiska uppfattning om att förnuftet

allena kan styra mänskligt handlande. Wollstonecraft artikulerar skillnaden i sin recension av Macaulays *Letters on Education*, där hon ifrågasätter Macaulays bannlysning av känslöveckande romaner och konstaterar att det kan vara »necessary for the passions to be felt before their operations can be understood, or observed to any useful or moral purpose» (1989: 313).

Rätten till jämlik fullkomlighetssträvan

WOLLSTONECRAFTS KRITIK AV Rousseaus kvinnoosyn tar, med hjälp av långa och ofta ironiskt parafraaserade citat, sin utgångspunkt i Rousseaus beskrivning av Sofies uppfostran. Sofie skulle som bekant uppfostras för att utgöra Emiles ideala gemål. Men trots att Wollstonecraft fokuserar på denna begränsade del av Rousseaus pedagogiska verk, har hennes kritik långtgående konsekvenser för hela hans människo- och samhällsuppfattning. Wollstonecraft skriver att »it is not the superstructure, but the foundation of [Sophie's] character, the principles on which her education was built, that I mean to attack» (1995: 93).

Rousseau betonar att i allt som inte har med kön att göra är kvinnan och mannen substantiellt lika och alla skillnader är enbart gradskillnader, men i allt som har med kön att göra är kvinnor och män kvalitativt olika och ojämförbara – och i slutändan anser han att könet genomsyrar livets och samhällets alla aspekter (1969: 692–693). I motsats till vad många av våra samtida feministiska kritiker antagit (se t.ex. Gunther-Canada 2001: 31, 103) förespråkade Rousseau inte någon egentlig biologisk reduktionism. Könskillnaden har en biologisk grund, men dess omfattning är moralisk snarare än biologisk. Könet *bör* återspegla sig på alla livets områden, där män och kvinnor *bör* komplettera varandra, trots att den biologiska skillnaden i sig är liten. Rousseau betonar att mannen *bör* vara aktiv och stark, kvinnan passiv och svag; han måste ha vilja och förmåga, för hennes del räcker det om hon inte gör motstånd. Kvinnor och män bör bedömas utgående ifrån två olika standarder för fullkomlighet: »une femme parfaite et un homme parfait ne doivent pas plus se ressembler d'esprit que de visage, et la perfection n'est pas susceptible de plus et de moins» (Rousseau 1969:

693). Rousseau betonar att mäns och kvinnors kompletterande roller gör att de är ojämförbara och att frågan om mäns och kvinnors jämlikhet därmed är fel ställd.

Rousseaus två skilda standarder för fullkomlighet utmanar den aristoteliska uppfattningen om att kvinnan är en ofullständig man. En jämförelse med Aristoteles syn belyser frågan om huruvida Rousseau verkligen lyckas med sin strävan att ge fullkomligheten två genuint olika innehåll. Hans exempel – mannens aktivitet och kvinnans passivitet – påminner tvärtom mycket om Aristoteles uppfattning om kvinnan som en otillräckligt aktualiserad man.

Wollstonecrafts kritik riktar sig explicit mot Rousseaus påstående om två skilda standarder för fullkomlighet. Hennes moralfilosofi är strikt anti-relativistisk: »It is time to separate unchangeable morals from local manners» (1995: 117). I motsats till seder och bruk (*manners*), som baserar sig på subjektiva nyttointressen, baserar sig sant moraliska dygder på en universell och oföränderlig sanning. Denna sanning är lika för män och kvinnor. Wollstonecraft skriver:

For man and woman, truth, if I understand the meaning of the word, must be the same; [otherwise] virtue becomes a relative idea, having no other foundation than utility, and of that utility men pretend arbitrarily to judge, shaping it to their own convenience (124).

Wollstonecraft är införstådd med att kvinnor och män kan ha olika skyldigheter (*duties*), men betonar att alla dessa är »*human duties*, and the principles that should regulate the discharge of them, I sturdily maintain, must be the same» (124). Hon betonar att eftersom dygd baserar sig på sanning snarare än nytta, så har den endast en evig och universell standard. Och eftersom det existerar bara en standard, så måste kvinnans och mannens dygder vara kvalitativt lika, deras handlande måste basera sig på samma principer och ha samma målsättningar (95). Wollstonecraft påpekar ofta att kvinnor uppvisar bristfällig dygd och hänvisar denna brist till deras otillräckliga fostran och utbildning, men kontra Rousseau vidhåller hon att könens dygder kvalitativt sett är de samma. Alla eventuella skillnader är gradskillnader. Kvinnor och män kan vara sant dygdiga

bara i egenskap av att vara människor (117). Människan är enligt Wollstonecraft människa i egenskap av sitt förnuft. Det är förnuftet som skiljer människan från »brute creation» (79) och sant mänsklig dygd utgörs av en strävan att fullkomliga förnuftet (126). Eftersom män och kvinnor delar samma förnuft kan det inte finnas två olika standarder för deras fullkomlighetssträvan.

Rousseau ansåg att kvinnan och mannen bör komplettera varandra också när det gäller att nå kunskap: kvinnan bör koncentrera sig på att iakttä medan mannen är bättre lämpad att generalisera och söka abstrakt sanning (1969: 736–737). Wollstonecraft är inte nådig när hon kritiserar detta påstående. Hon skriver:

I still insist, that not only the virtue, but the *knowledge* of the two sexes should be the same in nature, if not in degree, and that women, considered not only as moral, but as rational creatures, ought to endeavour to acquire human virtues (or perfections) by the *same* means as men, instead of being educated like a fanciful kind of *half* being – one of Rousseau's wild chimeras (1995: 110).

Wollstonecraft betonar att det är förmågan att generalisera idéer och dra uttömmande slutsatser på basen av enskilda iakttagelser som utgör egentlig kunskap (128). Rousseaus modell berövar därmed kvinnan hennes möjlighet att nå sann kunskap. För Wollstonecraft är problemet inte enbart epistemologiskt utan i grunden metafysiskt. Till hennes rationalistiska teologi hör tanken att människan är Guds avbild i egenskap av sitt förnuft och förnuftet utgör essensen av hennes odödliga själ, medan de i grunden passiva sinnesiakttagelserna tillhör den förgängliga kroppen. Människan måste vinnlägga sig om att fullkomliga sitt förnuft eftersom det är förnuftet som utgör den gudomliga och odödliga aspekten av hennes varande (128). Vidare betonar Wollstonecraft att varje människa, i egenskap av sitt förnuft och dess fullkomlighetssträvan, utgör en odelbar helhet, en värld i sig (127). Rousseaus idé om en helhet där mannen och kvinnan kompletterar varandra våldför sig på denna grundläggande individuella autonomi.

Wollstonecrafts krav på kvinnors lika rätt till en utbildning som stärker och utvecklar deras förnuft grundar sig ytterst på en om-

tanke om deras odödliga själ. Samma omtanke lade grunden också för Catharine Macaulays feministiska argument (1996: 201–202). Denna teologiska grund kan idag te sig både otidsenlig och problematisk. Många feministiska kommentatorer har också valt att antingen förbise Wollstonecrafts religiösa förankring eller se den som ett strategiskt försök att vinna samtidens samtycke. Men när vi nu inser hur nära sammankopplade Wollstonecraft ansåg att den gudomliga försynen och den samhälleliga revolutionen är, så förstår vi att den religiösa förankringen ingalunda är en apologi utan tvärtom en väsentlig del av hennes radikalism.

Samtidigt ska vi inte överdramatisera den religiösa aspekten av Wollstonecrafts och Richard Prices politiska och moraliska handlingsprogram. Deras religionsuppfattning är utpräglat rationalistisk och deras tro på försynen utgörs i grunden av en sant upplysningsfilosofisk tro på förnuftets seger. Förnuftet är en motpol till arbiträr maktutövning och egenintressen. Vi såg i citatet ovan att Price utlovade en framtid när kungarnas och prästernas makt övertagits av å ena sidan lagar och å andra sidan den enskilda människans förnuft och samvete. I bägge fallen handlar det om att ersätta en arbiträr maktutövning med förnuftsbaserade principer. Wollstonecrafts feminism betonar att kvinnan bör ha samma rätt som mannen att nå kunskap om och handla utgående ifrån dessa principer.⁴

→

Martina Reuter är docent i filosofi vid Helsingfors universitet och universitetslektor i genusvetenskap vid Jyväskylä universitet.

Noter

1 För en närmare jämförelse mellan Wollstonecrafts och Prices syn på försynen, se Reuter (2010), där läsaren också finner referenser till andra forskares syn på Prices eskatologi.

2 För en analys av Voltaires ståndpunkt och Rousseaus kritik, se Marques (2005).

3 Banbrytande tolkningar av den religiösa och revolutionära roll föreställningsförmågan spelar hos Wollstonecraft har gjorts av Whale (2000) och Taylor (2003). Jag behandlar Rousseaus och Wollstonecrafts syn på föreställningsförmågan mera detaljerat i

Reuter (2005) och (2007), där läsaren också hittar ytterligare referenser till forskningslitteraturen.

4 Tack till Finlands akademi för finansiering och till Lena Halldenius för insiktsfulla synpunkter på detta forskningsprojekt.

Referenser

- GUNTHER-CANADA, WENDY (2001) *Rebel Writer: Mary Wollstonecraft and Enlightenment Politics*. DeKalb, Ill.: Northern Illinois University Press.
- GUNTHER-CANADA, WENDY (2003) »Cultivating Virtue: Catharine Macaulay and Mary Wollstonecraft on Civic Education». *Women Politics* 25 (3): 47–70.
- HALLDENIUS, LENA (2012) »The Political Preconditions of Free Agency: the Case of Mary Wollstonecraft». I *Freedom and the Construction of Europe*, vol. 2, red. Martin van Gelderen och Quentin Skinner. Cambridge: Cambridge University Press (forthcoming).
- MACAULAY, CATHERINE (1996) *Letters on Education; with Observations on Religious and Metaphysical Subjects*. Faksimil av år 1790s upplaga, red. Janet Todd. London: William Pickering.
- MARQUES, JOSÉ O. A (2005) »The paths of providence: Voltaire and Rousseau on the Lisbon earthquake». *Cadernos de História e Filosofia da Ciência*. Campinas: CLE-Unicamp, Série 3, 15 (1): 33–57.
- PRICE, RICHARD (1991) *Political Writings*. Red. D. O. Thomas. Cambridge: Cambridge University Press.
- REUTER, MARTINA (2005) »Mary Wollstonecraft on Love and Friendship.» I *Philosophical Aspects on Emotions*, red. Åsa Carlson. Stockholm: Thales.
- REUTER, MARTINA (2007) »Catharine Macaulay and Mary Wollstonecraft on the Will.» I *Virtue, Liberty, and Toleration: Political Ideas of European Women, 1400–1800*, red. Jacqueline Broad och Karen Green. Dordrecht: Springer.
- REUTER, MARTINA (2010) »Revolution, Virtue and Duty: Aspects of Politics, Religion and Morality in Mary Wollstonecraft's Thought.» I *The Body Unbound: Philosophical Perspectives on Politics, Embodiment and Religion*, red. Marius Timmann Mjaaland, Ola Sigurdson och Sigridur Thorgeirsdottir. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- ROUSSEAU, JEAN-JACQUES (1969) *Oeuvres complètes*, vol. 4. Redigerade under ledning av Bernard Gagnebin och Marcel Raymond. Paris: Gallimard.
- TAYLOR, BARBARA (2003) *Mary Wollstonecraft and the Feminist Imagination*. Cambridge: Cambridge University Press.
- WHALE, JOHN (2000) *Imagination under Pressure 1789–1832*. Cambridge: Cambridge University Press.
- WOLLSTONECRAFT, MARY (1989) *The Works of Mary Wollstonecraft*, vol. 7. Redigerade av Janet Todd och Marilyn Butler. London: William Pickering.
- WOLLSTONECRAFT, MARY (1995) *A Vindication of the Rights of Men with A Vindication of the Rights of Woman and Hints*. Redigerade av Sylvana Tomaselli. Cambridge: Cambridge University Press.
- WOLLSTONECRAFT, MARY (2004) *Collected Letters*. Redigerade av Janet Todd. London: Penguin.